

(İstanbul 1944); *Güney Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar* (İstanbul 1945); *Kuzey Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar* (İstanbul 1946); *Orta-Anadolu Ağızlarından Derlemeler* (İstanbul 1948); *Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler* (İstanbul 1951). Bu konuda makale halindeki yayınları da X. cildi dolduracak hacimdedir. Bütün bu çalışmalarlarıyla kırk bir il ve beş ilçenin ağız malzemeleri toplanmış olmaktadır. Ayrıca öğrencileriyle yapmış olduğu lisans tezlerinde geri kalan illerin ağız özelliklerini de değerlendirmiştir.

Caferoğlu'nun diğer çalışma alanları arasında şunlar zikredilebilir: Türk temül hukuku, Göktürk ve Uygur devri araştırmaları, Moğolca araştırmaları, gramer araştırmaları, gizli dil, ad bilimi (onomastik), insan adları bilimi (antroponomi), tür adı bilimi (eponomi), yer adları bilimi (toponimi), kavim adları bilimi (etnonim), üslup araştırmaları vb.

Ahmet Caferoğlu'nun eserlerinin 1959 yılına kadarki listesi, doğumunun 60. yıl dönümü dolayısıyla Janos Eckmann tarafından, 1969 yılına kadarki listesi de doğumunun 70. yıl dönümü dolayısıyla Osman Fikri Sertkaya tarafından hazırlanmıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Mecdut Mansuroğlu, "Portraits: Ahmet Caferoğlu. Philologue et dialectologue turc", *Orbis, Bulletin International de Documentation Linguistique*, VII/2, Louvain 1958, s. 590-593; Janos Eckmann, "Ahmet Caferoğlu'nun Eserleri", *TDED*, IX (1959), s. 1-18; Omeljan Pritsak, "Zum 60. Geburtstag Ahmet Caferoğlu", *UAI*, XXXII/1-2 (1960), s. 88-89; Mehmet Altunbay, "Prof. A. Caferoğlu", *Mücâhit*, sy. 30 (1960), s. 17-18; Osman F. Sertkaya, "Ahmet Caferoğlu'nun Hayatı ve Eserleri", *TDED*, XVII (1969), s. 1-28; a.mlf., "Ahmet Caferoğlu", 1972-1973 Yıllarında Emekli Olan İÜ Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyeleri, İstanbul 1974, s. 9-38; a.mlf., "Ahmet Caferoğlu'nun Ardından", *Caferoğlu ve Mansel Anma Töreni*, 28 Mart 1975, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1975, s. 9-11; a.mlf., "Türkolojiye Hizmet Edenler: Ahmet Caferoğlu", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sy. 1, İstanbul 1987, s. 60-61; Włodzimierz Zajaczkowski, "Ahmet Caferoğlu (1899-1975)", *Prz. Or.*, IV/96 (1975), s. 422; Gülen Bilgiç, "Bi-yografiler / Kaybettiklerimiz: Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu, 17 Nisan 1899 - 6 Ocak 1975", *TFAY Belleten* (1975), s. 195-197; Mustafa Canpolat, "Caferoğlu'nun Ardından", *TDL*, XXXI/281 (1975), s. 141-143; Saadet Çağatay, "Ahmet Caferoğlu", a.e., XXXI/282 (1975), s. 174-175; Zeynep Korkmaz, "Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu ve Mesleki Kişiliği", *Caferoğlu ve Mansel Anma Töreni*, 28 Mart 1975, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1975, s. 3-8; Fahri Ç. Derin, "Prof. Dr. Ahmed Caferoğlu (1899-1975)", *GDAAD*, sy. 4-5 (1976), s. 298-300; TA, IX, 182; ML, II, 728.

OSMAN FİKİRİ SERTKAYA

CÂGİR

(جاگیر)

Hindistan'da hüküm süren Türk devletlerinde geliri maaş yerine veya belli bir hizmet karşılığında memur ve kumandanlara tahsis edilen topraklara verilen ad.

Farsça cā (yer) ve gîr (tutan) kelimele-
rinin birleşmesiyle meydana gelen câ-
gîr, sözlükte "tutulan, sahip olunan yer"
anlamına gelir. Câgîr usulünün Orta As-
ya'da Türkler ve Moğollar arasında kul-
lanıldığı ve Cengiz Han ile Timur'un ku-
mandanlarına câgîr dağıttıkları bilinmek-
tedir. Delhi sultanlarından itibaren Hin-
distan'da da uygulanan câgîr usulü Bâ-
bürlüler döneminde sistemleştirilmiştir.
Buna göre imparatorluğun sahip oldu-
ğu topraklar genel olarak hâlisâ* ve câ-
gîr olmak üzere iki kısma ayrılıyor, Bâ-
bürlü hânedanına ait olanlara hâlisâ, bu-
nun dışındakilere de câgîr deniliyordu.
Yeni fethedilen topraklar da sultanın iz-
niyle câgîr şeklinde dağıtılabilir. Ancak
prensip olarak bütün topraklar sultana
ait olduğu için câgîrlar siyasî veya eko-
nomik ihtiyaçlar sebebiyle hâlisaya çev-
rilebilirdi. Nitekim Ekber Şah (1556-1605)
bir ara bütün câgîrleri hâlisâ ilân edip
bunun yerine maaş vermeyi denemiş,
fakat bir müddet sonra bundan vazgeç-
miştir. Aynı gerekçelerle hâlisâ toprak-
ları da câgîr haline getirilebilirdi.

Câgîre dahil olan şehirler, kasabalar
ve köyler devlet adamları, memurlar ve
kumandanlara hizmetlerine karşılık ol-
mak üzere rütbe ve makamlarına göre
veriliyordu. Ancak istisnâ olan ve hiçbir
karşılık gözetilmeden verilen bir çeşit
câgîr daha vardı ki buna in'âm* adı ve-
rilirdi. Tahsis edilen toprağın büyüklü-
ğü hizmet karşılığı olarak takdir edilen
maaş oranında hesaplanıyordu. Kendi-
sine bu şekilde toprak verilen kimse (câ-
gîrdar), belli sayıda asker barındırmak
ve gerektiğinde bunlarla birlikte savaşa
katılmak zorundaydı. Câgîrdar maaşını
ve diğer masraflarını karşılayabilmek
için kendisine ayrılan toprakları işletir
ve artan gelirinin bir kısmını da vergi
olarak devlete öderdi. Bâbürlüler'de ge-
nel olarak iki türlü câgîr uygulaması var-
dı. Bir kimse yalnız başına câgîr alabil-
diği gibi birkaç kişi ile birlikte ortak câ-
gîr alması da mümkündü.

Câgîr, câgîrdar devlete hizmet ettiği
sürece devam ederdi. Bu açıdan câgîr-
dar resmî bir devlet görevlisi durumun-

daydı ve câgîrin büyümesi veya küçül-
mesi tamamen devlete bağlı idi. Her-
hangi bir bölgede câgîrdarların iyice yer-
leşip etrafları ile birlikte kuvvetlenme-
lerine karşı tedbir olmak üzere bazan
bunların görev yerleri değiştirilir ve git-
tikleri yerde kendilerine aynı oranda yeni
câgîr verilir. Başlangıçta câgîr için bel-
li bir süre tayin edilmemekle birlikte Bâ-
bürlüler'de bu süre 10-15 yıl kadardı.
Câgîrdarlar hiçbir şekilde kendilerine ve-
rilen toprağı sahiplenemezlerdi. Câgîr-
lerin miras yoluyla intikali de söz konu-
su değildi. Bununla birlikte bir câgîrda-
rın oğlu şartları uygunsa câgîr isteyebil-
ir ve bu isteği kabul edildiği takdirde
ona da câgîr verilebilirdi.

Câgîrdarlar aynı zamanda kendi böl-
gelerinde asayiş ve toplum düzenini sağ-
lamakla yükümlü idiler ve zaman zaman
bölgeleriyle ilgili rapor hazırlayıp devle-
te istatistikî bilgiler verirdi. Ancak câ-
gîrdarlar kendilerine verilen toprağın
tek hâkimi değillerdi, yani câgîr ve o câ-
gîrde çalışan insanlar üzerinde sınırsız
yetkileri yoktu. Özellikle halkı kötü mu-
ameleden korumak için düzenlenen bir
uygulamaya göre câgîrdarlar diğer mülk-
î idarecilerle beraber çalışmak zorun-
da idiler ve onlar tarafından da denet-
lenirdi. Mülkî âmirler her yıl bölgele-
rindeki câgîrdarların durumunu devlete
bildirirlerdi. Bunun yanı sıra yine câgîr-
darların durumunu rapor etmekle gö-
revli halktan da bir kişi bulunurdu. Bütün
bunlara rağmen bir câgîrdar yine
de kanunlara riayet etmez ve görevini
hakkıyla yerine getirmezse mülkî âmi-
rin teklifiyle câgîri elinden alınır veya
başka yere nakledilirdi.

Câgîrdarlar kendilerine verilen top-
rakları işletirken aynı zamanda devletin
genel ekonomik şartlarına uymak ve ça-
lışanların durumunu göz önünde bulun-
durmak mecburiyetindeydiler. Meselâ ta-
bii âfetler veya kuraklık zamanlarında
vergilerini azaltırlardı. Öte yandan câgîr-
darlık bir bakıma ekonomik rahatlık sağ-
ladığı ve idarî-siyasî bir ağırlık taşıdığı
için şartları uygun olanlar nakit maaş
yerine bunu tercih ederlerdi. Câgîr sis-
temi, uygulamada bazı farklılıklar olmak-
la birlikte, Büyük Selçuklular'daki iktâ*
ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki timar*
sistemine esasta çok benzemektedir.

Bâbürlü Devleti'nin kuvvetli olduğu
zamanlarda câgîr sistemi çok iyi işle-
miş, siyasî ve ekonomik açılardan ida-
reye büyük destek sağlamıştır. Özellikle
Ekber Şah'ın ortaya koyduğu esaslarla

câgîr sistemi Bâbürlü idarî yapısının temellerinden birini oluşturmuştur. Bu sistem bir taraftan câgîrdarların devletçe çok sıkı kontrol edilmesinden dolayı merkezî otoriteyi güçlendirmiş, diğer taraftan vergi toplama işini büyük ölçüde düzene koymuştur. Aynı şekilde devleti belli dönemlerde yüklü miktarlarda nakit maaş ödemek külfetinden de kurtarmıştır. Bunun yanı sıra câgîr sistemi, gerektiği anlarda sultana çok büyük bir orduya sahip olma imkânı sağlamıştır. Öte yandan Hindistan gibi çok sayıda farklı ırkların, çeşitli din ve dillere sahip insanların yaşadığı bir ülkede idarî birlik ve bütünlüğün o günkü şartlarda ancak merkezî otoritenin güçlü olması ile mümkün olacağı ve câgîr sisteminin de bu otoriteyi güçlendirdiği göz önüne alınırsa sistemin önemi açıkça anlaşılır. Ancak özellikle Evrengizb'den (1658-1707) sonra devletin gerilemeye yüz tutması ile birlikte değişen şartlar içerisinde câgîr sistemi bir bakıma devlet için problem olmaya başlamıştır. Zira bir taraftan nüfus çoğalıp masraflar artarken diğer taraftan para değer kaybetmiş ve özellikle câgîr bölgelerinde hayat standartları çok düşmüştü. Bütün bunlar birçok kişiyi câgîr yerine nakit parayı tercih etmeye veya câgîri başkalarına kiralamaya zorluyordu. Bu arada çok sayıda câgîrdar gittikçe otorite tanımamaya ve görevlerini yerine getirmemeye başlamıştı. Bu da devlet otoritesinin sarsılmasına ve ülkedeki siyasî birliğin bozulmasına sebep oluyordu. Bu bakımdan câgîr sisteminin iyi uygulanması Bâbürlüler'in yükselmesinde ne derece olumlu rol oynadıysa sistemin bozulmasının da imparatorluğun gerilemesinde aynı derecede etkili olduğu söylenebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü'l-Fazl-ı Allâmî, *Ain-i Akbari* (trc. H. Blochman), New Delhi 1927-49 — 1989, I, 328-329; II, 41-42, 50; S. Chandra, *Parties and Politics at the Mughal Court 1707-1740*, New Delhi 1979, s. XIX-LV; A. C. Banerjee, *The State and Society in Northern India 1206-1526*, Calcutta-New Delhi 1982, s. 106, 123-124, 351-352; W. H. Moreland, *India at the Death of Akbar*, New Delhi 1983, s. 67-70, 80-84, 129, 134; F. Bernier, *Travels in the Mogul Empire AD 1656-1668* (trc. A. Constable), New Delhi 1983, s. 213, 224; P. S. Bedi, *The Mughal Nobility Under Akbar*, New Delhi 1985, s. 82-96; J. N. Sarkar, *Mughal Economy*, Calcutta 1987, s. 288-289, 297; Zakir Husain, "The Working of the Jâgîr System in the Deccan During the Last Years of Aurangzeb", *Journal of Objective Studies*, II/2, Delhi 1990, s. 72-80; Ömer Lütfi Barkan, "Timar", *İA*, XII/1, s. 293-295; "Djâgîr", *El2* (İng.), II, 378; Cl. Cahen, "İktâ", a.e., III, 1088-1091.

AZMİ ÖZCAN

ÇAĞALOĞLU HAMAMI

İstanbul'da
XVIII. yüzyılda yapılan, büyük çarşı
hamamlarının sonuncusu.

Eminönü ile Sultan II. Mahmud Türbesi arasında aynı addaki semtte, Ayasofya Meydanı'ndan Çağaloğlu'na uzanan Yerebatan caddesinin sağ tarafındadır. Eskiden burada Osmanlı ileri gelenlerinin konakları ve özel sarayları bulunuyordu. İtalyan asıllı Cicala ailesinden olup ihtida ederek Osmanlı hizmetine giren ve Çağaloğlu (Cigalazâde) Sinan Paşa olarak tanınan vezirin de konağı bu çevrede bulunduğundan semt onun adını aldığı gibi hamam da aynı adla şöhret bulmuştur.

Çağaloğlu Hamamı, Sultan I. Mahmud (1730-1754) tarafından Ayasofya Camii içinde yaptırılarak vakfedilen kütüphaneye gelir sağlamak üzere inşa edilmiştir. Ahmed Refik'in yayımladığı bazı arşiv belgeleri bu hususu açık olarak ortaya koymaktadır. 1153 Rebîülevvelinde (Haziran 1740) yazılan bir hükümde Marmara adası nâibine, kütüphane vakfı için inşa edilecek çifte hamamda kullanılmak üzere evvelce iskeleye indirilen mermerler yetmediğinden ocaktan çıkarılan sütun ve diğer mermerlerin araba ve hayvanlarla indirilmeleri emredilir. Aynı yılın cemâziyelâhîrinde Haremeyn-i şerîfeyn müfettişine ve su nâzırına gönderilen diğer bir emirnamede Büyük Bent'ten getirilen suyun Ayasofya makamından bir miktarının hamama ayrılması istenir. Yine aynı yılın şevval ayında Marmara nâibiyle subaşısına yazılan başka bir fermanla hamama tekrar mermer istendiğinden inşaatın henüz tamamlanmadığı anlaşılmaktadır.

Hamamın kapısı üstünde yer alan uzun manzum kitâbe de binanın Sultan I. Mahmud tarafından 1154 (1741-42) yılında yaptırılmış olduğunu bildirir. Bu hamam hakkında etraflı tek incelemeyi 1916-1917'de yapan H. Glück, işleten kişinin buranın Hüsrev adında bir mimarın eseri olduğunu söylediğini ihtiyat kaydı ile bildirir.

R. Walsh'ın 1838'de yayımlanan kitabındaki Thomas Allom tarafından çizilen gravürde tasvir edilen hamam görüntüsünün buraya ait olduğu söylentisinden, Çağaloğlu Hamamı'nın daha o tarihlerde bile yabancıların içine girdikleri bir tesis olduğu anlaşılmaktadır.

Halen işletilmekte olan Çağaloğlu Hamamı bir çifte hamamdır. Daha büyük ölçüde olan soldaki erkekler kısmına cadde kotu yükseldiğinden merdivenden inilir. Dışa açılan girişin önünde, Türk mimarisinin hiçbir dönemine uymayan üslûpta garip biçimli mermerden bir keşme keşme bir dış kapı bulunur. Soyunma yerine üstünde kitâbe olan bir kapı geçit verir. Kare planlı soyunma yerini geçişi dilimli tromplarla sağlanan büyük bir kubbe örter. Hamamın dış mimarisi dışarıdan görünmeyecek şekilde binalarla kapatılmıştır. Fakat dış mimarinin fazla itinalı bir işçilik göstermediği söylenebilir. Soyunma yeri içten 14 × 14 m. ölçüsünde olup ortasında biçim bakımından tamamen barok sanatı karakterin-

Çağaloğlu
Hamamı -
İstanbul